

ДОСЛІДНИКИ ОЛЬВІЇ В ЕВАКУАЦІЇ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (за матеріалами Наукового архіву ІА НАН України)

Галина СТАНИЦІНА

Інститут археології НАН України,
пр. Героїв Сталінграда, 12, 04210, м. Київ, Україна,
e-mail: galina.stanitsin@gmail.com

У Науковому архіві Інституту археології НАН України виявлено домашній архів (тепер – особовий фонд) відомого вченого, фахівця з античної археології Лазаря Славіна. Серед значної за розміром епістолярії збережено кілька листів від його друга й колеги, одного з дослідників давньої Ольвії, Олександра Карасьова, написані в 1942 р. і 1943 р.

Зазначено, що з початком Другої світової війни український Інститут археології разом з Академією наук евакуйовано з Києва в Башкирію (м. Уфа). З'ясовано, що багато співробітників пішли на фронт, хтось виїхав разом із родиною, комусь із різних причин не вдалося виїхати – у Києві залишилися Євгенія Махно та Євгенія Покровська. Встановлено, що в евакуацію разом з інститутом виїхали Лазар Славін як очільник, Олена Лагодовська, Давид Бліфельд і Леонід Дмитров.

Зазначено, що лєнінградець Олександр Карасьов разом із дружиною Оленою Леві (також дослідницею Ольвії) та маленьким сином, як і інші науковці, опинився у блокадному місті. Відстежено, що поступово, академічними ешелонами, науковців вдалося евакуювати із блокадного міста: лєнінградський Інститут історії матеріальної культури, в якому працювали О. Карасьов й О. Леві, евакуювали в Ташкент; хворого О. Карасьова разом зі сім'єю вивезли влітку 1942 р. і відтоді почалося його листування з Л. Славіним.

Встановлено, що в листах мовиться про пережити зиму у Ленінграді, евакуацію, життя в евакуації у Саратовській обл., а потім – переїзд у Ташкент, куди переправили лєнінградських археологів. У листах О. Карасьова не раз згадано Ольвію, у яку він мріє повернутися після війни, прохання до Л. Славіна взяти його у свій інститут і бажання постійно працювати в Ольвії її директором або вченим-хранителем.

Ключові слова: Л. Славін, О. Карасьов, О. Леві, евакуація, листи, археологи, Ольвія.

У Науковому архіві Інституту археології НАН України, серед інших матеріалів, зберігається особовий фонд відомого археолога, спеціаліста з античної археології, члена-кореспондента української Академії наук, директора Інституту археології України в 1940–1945 рр., завідувача кафедри археології Київського університету ім. Т. Г. Шевченка в 1944–1970 рр., багаторічного дослідника Ольвії та її хори Лазаря Мойсейовича Славіна. Серед великої кількості наукових матеріалів в особовому фонді вченого зберігається значна за розмірами епістолярія. Серед історичних дисциплін є і така, що досліджує приватне листування, – епістолографія. Листи – це багатюще джерело інформації про події й умови життя та праці людей; інформації, якої не знайти в офіційних джерелах.

Для публікації у статті обрано кілька листів Олександра Миколайовича Карасьова до Лазаря Славіна. Олександр Карасьов – лєнінградський археолог, дослідник Ольвії, добрий друг Л. Славіна ще з часів його проживання в Ленінграді. Олександр Карасьов та його дружина Олена Леві працювали над дослідженням Ольвії багато років як до початку Другої світової війни, так і після її закінчення.

У 1938 р. унаслідок сталінських репресій від українського Інституту історії матеріальної культури (ІМК) залишилося тільки вісім співробітників, тому постало питання запросити до

Києва спеціалістів-археологів із Москви та Ленінграда, а також готувати нові кадри в аспірантурі. Серед запрошених був ленінградський археолог, уродженець м. Вітебськ Л. Славін, який на той час уже 12 років працював на розкопках Ольвії і, приїхавши до Києва, залишився тут назавжди. Реконструйований в 1938 р. Інститут історії матеріальної культури одержав назву «Інститут археології».

Рис. 1. О. Карасьов та О. Леві (в тибетейках на голові) на розкопках Ольвії. На фото – момент винесення піфоса (керамічної діжки) з розкопу

Fig. 1. O. Karasev and O. Levi (with a skullcap on heads) during the excavations of Olbia. In the photo – a moment of removal of pithos (ceramic barrel) from the excavation pit

З початком війни українські археологи Лазар Славін, Олена Лагодовська, Давид Бліфельд і Леонід Дмитров евакуйовано до Уфи, а пізніше – до Москви. Інші співробітники Інституту археології або пішли на фронт, або евакуювалися разом зі сім'єю, дехто з різних причин залишився в Києві (зокрема Євгенія Махно та Євгенія Покровська, а також деякі інші науковці).

Жителі тодішнього Ленінграда, молода сім'я дослідників Ольвії О. Карасьов та його дружина О. Леві, колеги і добрі друзі Л. Славіна, з початком війни залишалися в Ленінграді й опинилися у блокадному місті. Ленінград перебував у блокаді з 8 вересня 1941 р. до 27 січня 1944 р. Героїчними зусиллями вдавалося певних людей евакуювати – науковці були серед тих, кого намагалися зберегти, врятувати, вивезти з голодуючого міста.

Евакуйованих археологів із Ленінграда відправляли в Ташкент, але не всі могли туди відразу добратися. Олександра Карасьова й Олену Леві разом із дитиною вивезли з блокадного Ленінграда тільки влітку 1942 р. У листі О. Карасьова до Л. Славіна від 4 серпня 1942 р. читаємо: «Незважаючи на велике бажання виїхати взимку разом з іншими товаришами по Академії, поїхати не вдалося через мою хворобу. У лютому стали зовсім збиратися, але лікар категорично заборонив. Тепер цілком зрозуміло, що я не доїхав би і до Ладозького озера. Виїхали з Ленінграда з академічним ешеленом 26 червня [1942 р.]. Їхали цілком благополучно.

Годували в дорозі чудово. Тільки завдяки власній обережності (їли часто, але невеликими дозами, а не накидалися одразу на їжу) доїхали зі здоровими шлунками. Утім встигли тут їх зіпсувати, де стали виявляти нестриманість у їжі» [НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 15, арк. 307 зв.]¹.

З листа видно, наскільки дружніми були їхні стосунки: О. Карасьов звертається до Л. Славіна словами: «дорогий друг Лазар» і підписує «Твій Саша».

Вивезені з Ленінграда науковці за 12 днів прибули до Казані, де археологи відпочили 5 днів і домовилися з М. Артамоновим, тодішнім директором ІМК в Ленінграді, про подальшу роботу. Їм дали два місяці відпустки для покращення здоров'я і рекомендували їхати в Ташкент, куди свого часу відправили інших вивезених із блокадного міста археологів. У Казані евакуйованим вченим пропонували покращити здоров'я в будинку відпочинку, але О. Карасьова наполегливо кликав до себе телеграмами його брат, який працював і жив зі сім'єю в с. Фріденфельд Саратовської обл., куди сім'я з великими труднощами добиралася цілий місяць і звідки був відправлений перший лист. У ньому вчений згадує зиму 1942 р. в Ленінграді, яку він, за його словами, ніколи в житті не забуде, де вся його сім'я хворіла на цингу, дитина ослабла і вже не могла ходити. Олена Леві героїчними зусиллями підтримувала життя свого хворого чоловіка і завдяки їй він вижив. Їхнього маленького сина Віктора врятували ясла при дитячій консультації, де його годували порівняно дуже добре. Цікаво, що в листі присутній суто археологічний опис місцевості в Саратовській обл., де вони тимчасово поселилися: «Голий степ, трохи нагадує Ольвію і Тамань, щось середнє. За цей час, як виїхали з Лен[інгра]да я помітно набрав вагу, погладшав, почав краще ходити, але слабкість ще значна і дає знати про себе серце. Отримав від лікаря звільнення від роботи до 15 серпня. Отримуємо в сільпо хліб по 400 гр. на людину» [НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 15, арк. 308, 309].

У цьому ж листі О. Карасьов цікавиться справами українських археологів і згадує Ольвію: «З газет нещодавно дізналися про організацію Інституту археології. На якій роботі ти зараз, яку посаду обіймаєш? Хто зараз із киян в Уфі? Що робите? ... Я твердо вірю в нашу перемогу, що ми ще попрацюємо разом у звільненій від фашистських загарбників Ольвії ... Незважаючи на всі труднощі, я захопив із собою чорновий польовий матеріал останньої експедиції. Тому, якщо потрібно буде продовжити незакінчену перервану роботу по Ольвії, то я з великим бажанням за це візьмуся, якщо будуть для цього можливості і час. Думаю, що взимку вдасться робити і це. А скучив за роботою здорово! Адже вже більше року, як не працюю над кресленнями» [НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 15, арк. 310, 310 зв.].

Хронологічно наступний лист, що зберігається в особовому фонді Л. Славіна, датований 29 жовтня 1942 р. Тут привертає увагу адреса, звідки він надійшов, – німецьку назву села замінили на нову: «... село Комсомольське, бувший Фріденфельд».

У с. Фріденфельд (Комсомольське) О. Карасьов спочатку працював у колгоспі, а потім – учителем і директором школи. На розкопках Ольвії він робив креслення їх та залишків архітектурних споруд і, відправляючись в евакуацію з Ленінграда, маючи обмежені можливості в кількості багажу, беручи саме необхідне та найдорожче серцю, захопив всі польові креслення останнього сезону розкопок Ольвії. Як свідчить його лист, молодий вчений, виїжджаючи в евакуацію, навіть чобіт собі не взяв, але всі польові креслення вивіз.

У листі читаємо: «Лазарю, лист твій отримав давно, майже написав відповідь, але недописав, затримав надсилання, тому що в цей час повністю змінилося моє життя-буття. Як тобі відомо, ми приїхали сюди 25 липня. До 1 вересня сиділи вдома, відновлювали сили і потроху працювали вдома. 1 вересня почав працювати у колгоспі, виконуючи всілякі доручення. Був візником, працював у будівельній бригаді і, нарешті, на млині. Так тривало до 2 жовтня. ... Крім того, насувалася осінь, а моє екіпірування, сам знаєш, мало підходить для роботи під дощем. Головне немає чобіт. Подумав, подумав і пішов у районо дізнатися про роботу у школі. Спочатку запропонували викладати історію в одному із сіл у районі. Але коли

¹ Тут і далі цитати наведено українською у перекладі з російської.

прийшов за кілька днів знову, запропонували місце директора у місцевій середній школі та викладання. Я погодився. Таким чином, з б/Х працюю на цій посаді, викладаю історію у V–VII класах, географію у VIII і IX та креслення (точніше графічну грамотність) у V–X класах. Роботи дуже багато. З 8 годин і до темряви весь час проводиш у школі» [НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 15, арк. 311, 311 зв.].

Рис. 2. Ольвія, Нижнє місто. Л. Славін (сидить в першому ряду з капелюхом на коліні) та О. Карасьов (сидить крайній з правої сторони фото з папкою на колінах) серед учасників ольвійської експедиції
Fig. 2. Olbia, Lower city. L. Slavin (sitting in the front row with a hat on his knees) and O. Karasev (sitting on the end from the right side of the photo with a folder on his lap) among the participants of the Olbia expedition

Давнє місто Ольвія – надзвичайне. Археологи, які роками там працювали, любили його як рідне. У листах О. Карасьов згадує його не раз. У тому ж від 29 жовтня 1942 р. пише: «Ніколи у житті не думав працювати у школі, а ж ось довелось. Намагатимуся до моменту відновлення своєї основної роботи з вивчення дорогої та рідної нам Ольвії, і тут встигнути зробити більше і якнайкраще. ... У мене досі біль у попереку, але зате погладшав як ніколи. Зараз намагаюся зробити якісь запаси на зиму з овочів, передовсім капусти. З картоплею тут дуже погано, тому що не можна дістати. Після зими цього року в Ленінграді, це питання для нас є вкрай важливим і ним, мимохіть, багато зайнятий» [НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 15, арк. 312 зв.].

Крім цього, звертається до Л. Славіна із проханням допомоги з підручниками для школи, а також цікавиться публікаціями українського Інституту археології: «Дорогий Лазарю, якщо можливо дістати в Уфі підручники, то чи не можна тебе попросити їх дістати і переслати сюди (бандероллю), якщо щось друкуєте зі своїх робіт, також дуже цікавить. ... Чи отримуєш листи з Ташкента? Ми отримали лише один лист від Налівкіної². Із Казані також нічого не маємо» [НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 15, арк. 313, 313 зв.].

² Марії Арсенівної Налівкіної.

У листі від 28 грудня 1942 р. після вітання з Новим 1943 роком О. Карасьов знову згадує Ольвію, куди йому дуже хочеться чим швидше повернутись: «Хочеться думати, що 43-го року, якщо не почнемо працювати в Ольвії, то почнемо готуватися до роботи там. Щось від тебе давно немає листів. Як ся маєш, що нового? Я, як і раніше, працюю директором школи. Працювати доводиться багато, клопоту, особливо господарського, вище голови. Зараз підбиваємо підсумки першого півріччя. Успіхи деякі є. Нещодавно отримав із Ташкента два листи: від Мусі Налівкіної та від Жені, брата Леночки³. Налівкіна пише, що вони нас чекають для спільної роботи і наполегливо кличе приїжджати. Пише, що ми перебуваємо у списках Інституту. Вона вивчає теракоти... Зараз ми надсилаємо лист Михайлові Іларіоновичу⁴ з проханням надіслати нам виклик на роботу (оскільки без відповідних документів не дають пропуск залізницею) і якщо можливо підйомні. Відповідь може бути не раніше лютого. Таким чином, раніше ніж кінець лютого – початок березня і не виїхати. Дуже хочеться продовжувати перервану улюблену справу» [НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 15, арк. 314, 314 зв.].

Далі знову згадує про вивезені з блокадного міста польові креслення з розкопок давньої Ольвії: «Лазарю, я тобі ніби писав, що привіз із собою весь польовий матеріал останньої експедиції не виконаний начисто. Ти на це нічого не відповів. А мені хотілося б знати, які перспективи на їхнє подальше опрацювання? Чи ти враховуєш їх, чи ні? Взагалі хочеться більше знати про Вашу роботу. Хто працює над античними колоніями та що робить? Як ти дивишся на наш переїзд до Ташкента? Чи ти листуєшся з Павлом⁵. Як в Уфі з побутовими умовами?» [НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 15, арк. 314 зв., 315].

Наступний лист О. Карасьова до Л. Славіна датований 18 лютого 1943 р., у ньому він спочатку описує ситуацію та останні події в їхньому житті: «Я тобі вже писав, що спочатку ми не знали, чи ми перебуваємо з Леною в штаті Інституту. Потім дізналися, що ми обоє є в штаті і на нас чекають на роботі в Ташкенті. Отримали телеграму від Якубовського із запитанням, коли можемо приїхати до Ташкента. Потім два листи від Гайдукевича⁶ та Налівкіної. Обидвоє наполегливо закликають приїжджати туди, не переривати зв'язку з Інститутом. Але пишуть, що побутові умови є вкрай складні. Днями отримали листа від Павла Шульца з Москви в якому він радить не дуже поспішати з від'їздом до Ташкента, оскільки там дуже складно з житлом. Співробітники живуть у канцелярії, сплять на столах. Сам розумієш, що мені з сім'єю, з маленькою дитиною опинитися у таких умовах неможливо. Залишатися тут довго також не можна, тому що побутові умови тут дуже важкі і якщо ще триватиме так місяць чи два я, ймовірно, знову звалюся як минулого року, знову стану тягарем сім'ї та державі, і головне, чи зможу знову піднятися на ноги. Вже зараз я та Лена послабшали. Я ходжу з великими труднощами. Тут нічого не можна дістати, немає жодного ринку. Аби купити борошна, довелося їхати потягом за 140 км з великими складнощами. Працюю, як і раніше, в школі. Школа працює з великими перебоями, тому що немає палива і дістати його, точніше, привезти – ціла справа. Одним словом, ми зараз живемо одним бажанням з одними думками, якнайшвидше виїхати звідси. Сьогодні отримав поштою переказ на 3250 р. – моя та Леніна зарплата за вересень–січень. Надіслали туди телеграму та листи з проханням надіслати виклик (офіційний) на роботу для отримання перепустки, але відповіді досі немає» [НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 15, арк. 316, 316 зв., 317].

Далі О. Карасьов звертається до Л. Славіна з проханням працювати разом із ним. Лист написаний в той час, коли вже розпочалося звільнення України від окупантів. У ньому вчений тепло відгукується про Україну і вкотре згадує Ольвію, без якої не бачить свого існування.

³ Брата Олени Леві.

⁴ М. Аргамонову.

⁵ Мова про Павла Шульца.

⁶ Віктор Францевич Гайдукевич.

Рис. 3. Ольвія, Олександр Карасьов серед робітників експедиції, які працювали на розкопках
Fig. 3. Olbia, Oleksandr Karasev among the members of the expedition, who worked on excavations

О. Карасьов пише: «Тепер звертаюся до тебе з проханням, можливо, ти краще знаєш щодо умов роботи в Ташкенті і повідомиш нам. По-друге: чи не можна мені з Леною влаштуватися на роботу в Інституті в тебе? Чи зможеш ти щось зробити в цьому напрямку? Чи можна влаштуватися із житлом? Мені, відверто кажучи, більше хотілося б працювати у тебе, тому що тут я б більше міг принести користі, та й моєю роботою більше зацікавлені працівники Української Академії Наук. Зі мною багато чорнових матеріалів, що вимагають опрацювання для У.А.Н. Зараз, у радісні дні перемог Червоної Армії, коли щодня повідомляється про звільнення міст Радянської України, як ніколи хочеться з усією пристрасстю, всіма силами допомогти Батьківщині своєю працею та знанням. Недалека та година, коли вся земля любої нами України буде очищена від німецько-фашистської гидоти. І тоді потрібно зробити облік, описати всі ті руйнування та розкрадання в галузі мистецтва, історії та культурного будівництва, щоб пред'явити рахунок для розплати за їх злодіяння. І тут, як мені здається, я міг би найбільше принести користі своїм досвідом і знаннями. А там – Ольвія! Чим далі, тим більше усвідомлюєш, що без неї жити і працювати не можу. Найбільше хотілося б надалі постійно працювати там. Тому роблю заздалегідь заявку на роботу там чи вченим хранителем [зберігачем] чи директором. Цього хоче й Лена. Не подумай, що ми безпідставні мрійники, що забули про те, що мирну працю та заняття своєю улюбленою справою треба спочатку завоювати, за неї треба боротися. Ні, Лазарю, не забули і саме тому і звертається до тебе з проханням зробити все можливе, що у твоїх силах і якщо це не надто складно, допомогти нам включитися в спільну боротьбу зі зброєю, якою ми найкраще володіємо, разом зі своїми товаришами. А труднощів ми не боїмося: все ж таки ми лєнінградці!» [НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 15, арк. 317, 317 зв., 318].

Рис. 4. Ольвія, Олександр Карасьов серед робітників експедиції, які працювали на розкопках
Fig. 4. Olbia, Oleksandr Karasev among the members of the expedition, who worked on excavations

У цьому ж листі О. Карасьов повідомляє про умови, в яких вони тоді жили: «До того ж, замучили тутешні морози. З листопада і досі стоять морози без жодної відлиги від 20 до 45 градусів. А після дистрофії мороз особливо болісний. Крім того, дуже, шкода Леночку. Вона тут зовсім пропадає, живемо в маленькому холодному (як не опалюю) приміщенні. Цілими днями, без відпочинку крутиться біля грубки. За водою ходити далеко, світла немає, дров теж. Треба її вирвати з цих умов якнайшвидше. Синочок не вилазить із застуди. Зараз сильно кашляє, висока температура, але не знаємо яка, бо немає термометра. Одним словом, друже, якщо можеш, допоможи. Найкраще, якби ти відповів терміновою телеграмою. Якщо в Уфі не можна, відповісти «виїжджай працювати Ташкент». Лист надісланий Артамонову третього дня повернувся назад, тому що «адресат вибув у невідомому напрямку!» Лист від Павла дуже втішив. Він, як і раніше, бадьорий і життєрадісний, хоча залишився наполовину без обох рук⁷. Писати, щоправда, він якось може. Сподівається, що скоро всі повернемося до Ленінграда. Як твоє здоров'я? Привіт Марії Михайлівні та Милочці. Чекаємо з нетерпінням твоєї відповіді» [НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 15, арк. 318, 318 зв.].

Останній лист воєнного часу, що зберігається в особовому фонді Л. Славіна, написаний 10 червня 1943 р. уже в Ташкенті. Його О. Карасьов писав під час чергування в інституті.

«Дорогий Лазарю!

... отримавши можливість написати бо чергую в Інституті, поспішаю написати кілька рядків. Отже – ми у Ташкенті! Перепустку на проїзд ми отримали від начальника Саратовської обласної міліції 19 квітня, після передачі справ школи новому директору, виїхали з

⁷ Павло Миколайович Шульц улітку 1941 р. пішов добровольцем в ополчення, а в кінці 1941 р. – у партизани Ленінградської обл., зимою 1942 р. був важко поранений і обморозився. Після лікування повернувся до наукової роботи.

Фріденфельда і в рекордно короткий термін приїхали до Ташкента – за 6 днів. Приїхавши сюди дізнаємося, що ми ... звільнені з Інституту! Звільнив вдруге Бібіков⁸ «як таких, котрі невідомо де проживають». Їхали сюди впевнені в тому, що на нас тут чекає зарплата мінімум у 3 тис. р., а виявилось, що жодної копійки сплатити не можуть. Уявляєш наше становище. Життя тут досить дороге. За цей час прожили близько 3 тис. руб. Продаємо все, що можна продати. Більше продавати вже нема чого. Як приїхали, зупинилися у брата Лени, до того ж нас запевнили, що через 3–5 днів дадуть приміщення в гуртожитку. І скільки ми не ходили до начальства, скільки не просили надати приміщення – нічого не виходило. І тільки, нарешті, вчора переїхали від Вані до гуртожитку, і то дали кут у кімнаті в якій нам найменше хотілося жити, разом із хворою на туберкульоз старою. Докторам і кандидатам, котрі приїхали пізніше, надали окремі кімнати (навіть самотнім). А нам, нікчемним пішакам молодшим науковим співробітникам – їм що дають і будь ще вдячний. Як приїхали, Якубовський (він виконує зараз обов'язки директора ташкентської групи ПМК) надіслав телеграму Артамонову про наш приїзд з проханням переслати зарплату. Через кілька днів отримали від Артамонова телеграму у відповідь про те, що їм віддано доручення в Єлабугу (де знаходиться бухгалтерія, Алфьоров і Бібіков) про відновлення нас на роботі. І ось кілька днів тому отримано листа від «самого» Алфьорова, у якому він пише що вони «дивуються на підставі чого ташкентська група просить виплатити на нас зарплату, тоді як вони давно звільнені». Крім того «право звільнення молодших наукових співробітників залишається за Інститутом» (нарівні з прибиральницями) [НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 15, арк. 319, 319 зв., 320].

У Ташкенті сім'я О. Карасьова й О. Леві разом із маленьким сином опинилась у складних умовах, поки їх не поновили на роботі: «Тож наше становище абсолютно невизначене. На довершення всього нас обікрали. Живучи у Вані, чим його дуже стиснули, бо в нього одна кімната, наші пальта висіли у передпокої, оскільки в кімнаті їм не було місця. Вночі злодії їх украли. Украли моє шкіряне пальто з пристебнутим ватником та хутряним коміром, Леніно зимове та осіннє пальто. В результаті ми виявилися зовсім роздягнені» [НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 15, арк. 320].

У листі від 10 червня 1943 р. О. Карасьов, описуючи свої проблеми, заторкує й інституту, який виявився розкиданим по різних містах, а також описує умови в Ташкенті: «Тут головне питання не в нас, а в Інституті загалом. Жодного керівництва Інститутом немає, кожен робить, що хоче (вірніше не робить як хоче). Розкиданий по всіх містах Союзу і скрізь “хто ціпок взяв – той і капрал”. Як ми хотіли приїхати сюди та відновити роботу. Першу частину плану виконали і це вже дуже добре. Хоча люди тут і скиглять, але тут незрівнянно краще, ніж те, що ми зазнали за зиму в Саратовській області. Коли ми сюди приїхали, то перші дні ходили просто зачарованим достатком продуктів. Ціни, щоправда, високі, але значно нижчі, ніж там, а головне все можна дістати. ... Нас лякали страшною спекою, але поки що стоять чудові дні. Часто проходить освіжаючий дощ. На ринках багато зелені, достигли черешня, вишня, полуниця і з'явилися абрикоси. Полуницю купували по 50 р. кіло. Капуста вже зараз по 35 р. кіло» [НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 15, арк. 321].

У цьому ж листі О. Карасьов сповіщає Л. Славіна про ситуацію з академічними інститутами: «Московські Інститути 5-го [тобто 5 червня 1943 р.] поїхали всі до Москви. Тут залишилися самі ленинградці. Нещодавно приїхав сюди із родиною М. В. Левченко. Ну ось поки що і все. Чекаємо на твій лист. Привіт Марії Михайлівні та Милочці. Будь здоровий. Твій Саша. Привіт від Леночки» [НА ІА НАНУ, ф. 17, спр. 15, арк. 321, 321 зв.].

⁸ Сергій Миколайович Бібіков, канд. іст. наук, учений секретар ленинградського ПМК при директорстві Артамонова, з 1953 р. – д-р іст. наук; у 1955–1968 рр. очолював Інститут археології УРСР. На початку блокади Ленінграда залишався в місті, керував евакуацією установ та наукових співробітників, у 1942 р. перебрався в м. Єлабуга.

відповідь "визначити радугу Тамарки".
 Письмо послане Андріанову, джерело для
 визначення адреси, т.ч. "адреса вадми в нещеза-
 пом'янутому напрямку"! Письмо Павла огент об'являє
 Он поірекменіу Гадрі: інформаресті, коїз астані
 поновінір без іобені рук. Писар, правда, он как-ро
 мифі. Надієт, зо скоро все вернеши в лд.
 Как рнас здорове? Кривіт Марин
 Михайловичі и Милошке.
 Мдем е неіерпеніем рвані аїлїа.
 Мелко всео чашуііаіо
 Вєєга івїі Саца.
 Саратовскан оїі.
 Рїдєєдїлїт
 Ч.-Кїрова 78

Рис. 5. Лист О. Карасьова до Л. Славіна від 18 лютого 1943 року (остання сторінка)

Fig. 5. O. Karasev's letter to L. Slavin from February 18, 1943 (last page of the letter)

Це останній лист часів Другої світової війни в особовому фонді Л. Славіна. Інші, що зберігаються в Науковому архіві, написані вже в 1960-х роках, коли влітку друзі разом працювали в Ольвії, а в інший час, проживаючи один в Ленінграді, а інший в Києві, – листувалися.

Використані для публікації листи воєнного періоду переносять нас у ті далекі важкі часи, про які сучасні покоління знають тільки з літератури та розповідей сучасників й учасників тих подій, яких залишається все менше... Незважаючи на складні умови проживання та інші

проблеми, люди працювали, скільки мали сили, й мріяли про повернення до мирного життя та своєї перерваної праці.

Декларація щодо конфлікту інтересів. Авторка заявляє, що в неї немає наявного конфлікту наукових і фінансових інтересів чи особистих вигод, отриманих від третіх осіб, які б могли вплинути на дослідження, результати яких наведено у статті.

ЛІТЕРАТУРА

Науковий архів Інституту археології Національної Академії наук України (НА ІА НАНУ), фонд № 17 (особовий фонд Л. М. Славіна), справа 15 (листування).

REFERENCES

Scientific archive of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, fund № 17 (Personal fund of L. M. Slavin), case 15 (correspondence).

Стаття: надійшла до редакції 11.08.2021
прийнята до друку 16.09.2021

OLBIA RESEARCHERS IN EVACUATION DURING THE WORLD WAR II (based on the materials of the Scientific Archive of Institute of Archeology of NAS of Ukraine)

Halyna STANYTSINA

*Institute of Archeology of National Academy of Sciences of Ukraine,
Heroyiv Stalinhrada Ave., 12, 04210, Kyiv, Ukraine,
e-mail: galina.stanitsin@gmail.com*

The Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine houses the home archive (now the personal fund) of the famous scientist, and specialist in ancient archaeology Lazar Moiseyovych Slavin. Among the large epistolary are several letters from his friend and colleague, one of the researchers of ancient Olbia, Oleksandr Mykolayevych Karasev, written in 1942 and 1943.

With the beginning of World War II, the Ukrainian Institute of Archaeology, together with the Academy of Sciences, was evacuated from Kyiv to Bashkortostan, to the city of Ufa. Many employees of the Institute went to the front, some left with their families, and some failed to leave for various reasons, like young mothers Makhno Yevheniya Volodymyrivna and Pokrovska Yevheniya Fedorivna remained in Kyiv. Slavin Lazar Moiseyovych, who headed the Institute, Lagodovska Olena Fedorivna, Blifeld Davyd Isakovych, and Dmytrov Leonid Dmytrovych went to the evacuation together with the Institute.

Oleksandr Karasev from Leningrad, together with his wife Elena Levy (also a researcher of Olbia) and their young son, like other scientists, found himself in a besieged city. Gradually, scientists managed to evacuate from the besieged city by academic echelons. The Leningrad Institute of the History of Material Culture, where Oleksandr Karasev and Elena Levy have worked, was evacuated to Tashkent. Patient Oleksandr Karasev and his family were taken away in the summer of 1942; from this time begins his correspondence with L. Slavin.

The letters tell about the winter in besieged Leningrad, about the evacuation, about life in the evacuation in the Saratov region, and then – moving to Tashkent, where Leningrad archaeologists were evacuated. Oleksandr Karasev's letters repeatedly mention Olbia, in which he dreams of returning after the war, a request to L. Slavin took him to his Institute and desire to work permanently in Olbia as its director or scholar-custodian.

Key words: L. Slavin, O. Karasev, E. Levi, evacuation, letters, archaeologists, Olbia.